

پرداخت دین توسط غیرمدیون

(تاریخ دریافت ۱۳۹۸/۱۰/۱۵، تاریخ تصویب ۱۳۹۹/۰۳/۱۲)

حامد خانه کشی

کارشناس ارشد حقوق خصوصی

چکیده

در فرضی که شخصی تعهدی را برعهده دارد، براساس قاعده وفا به عهد در حقوق مدنی ایران، ابتدائاً و نخست خود آن شخص (متعهد) باید آن را اجرا نماید و با اجرای آن، تعهد ساقط می شود و در صورت امتناع متعهد از اجرای آن، بی شک طلبکار می تواند او را ملزم به اجرای تعهد نماید. گاهی نیز ممکن است شخص ثالثی در راستای اجرای تعهد گام بردارد. اصل تعاون و هم بستگی های اجتماعی، قواعد اخلاقی و ضرورت های اجتماعی اقتضاء می نماید که اشخاص بتوانند دیون یکدیگر را ادا نمایند، حقوق نیز در راستای این نیاز اخلاقی و اجتماعی، پرداخت دین دیگری را مجاز می داند و اجرای تعهد توسط شخص ثالث (به غیر از متعهد) مسلماً منجر به سقوط تعهد می گردد؛ همانگونه که ضرورت های اجتماعی و اخلاقی اقتضاء می نماید که اشخاص بتوانند دیون یکدیگر را ادا نمایند همین ضرورت ها نیز ایجاب می کند که عمل پرداخت کننده، بدون اجر نماند و مدیون اصلی نیز بطور ناروا دارا نشود ولیکن علیرغم این مساله، قانون مدنی ایران در ذیل ماده ۲۶۷، رجوع پرداخت کننده به متعهد و مدیون اصلی را فقط منوط بر اذندیون کرده است که البته این تنها تفسیر ظاهری ماده فوق است و اجرای این امر بطور مطلق در بسیاری از موارد به نتایج و تبعات نامطلوب اخلاقی و اجتماعی منجر خواهد شد.

واژگان کلیدی: وفای به عهد، متعهد، دیون، اذن، رجوع

بخش اول: کلیات

در این بخش، مفاهیم اصلی مقاله بررسی خواهد شد. این مفاهیم در واقع همان کلید واژگان تحقیق هستند که عبارتند از دین، ایفای دین، غیرمدیون. و در بخش بعد نیز شرایط دائن و غیرمدیون بررسی و مطالعه خواهد شد. مضافاً اینکه ماهیت حقوقی ایفا نیز باید بررسی شود تا معلوم گردد ایفا در واقع چه ماهیتی دارد.

بند اول: مفهوم دین

شناخت مفهوم دین، کلید ورود به بحث ایفای دین است، چرا که بدون آگاهی از مفهوم دین، امکان تشخیص سقوط یک تعهد به سبب ایفای آن در بسیاری موارد با ابهام روبرو می شود.

الف) در لغت

واژه دین از ریشه دی ن به معنای قرض و چیزی که موجود نیست. دین در لغت به معنای بدهکاری و تعهد مدت دار است که می تواند از نوع مادی یا معنوی و یا دنیوی یا اخروی باشد (عمید، فرهنگ فارسی، ج ۱، ۱۳۷۴). گاهی واژه دین در مفهوم عام تر از التزامات مالی به کار می رود که شامل وظایف غیرمالی مانند نماز، روزه و زکات می شود (جعفری لنگرودی، حقوق مدنی، ۱۳۸۴).

ب) در اصطلاح فقهی

در خصوص تعریف دین، بین فقها اختلاف نظر وجود دارد. بعضی از فقها دین را چنین توصیف کرده اند: « دین عبارت از مالی کلی که در ذمه شخصی برای دیگری به سببی از اسباب، ثابت است.» (موسوی خمینی، المکاسب المحرمه، ج ۲، ۱۴۱۵ ق.). عده ای دیگر از فقها در تعریف دین گفته اند: « دین عبارت است از هر مالی که در ذمه باشد، پس دین، تعهد مالی است.» (جعفری لنگرودی، دانشنامه حقوقی، ج ۵، ۱۳۷۲) و عده دیگری از فقها

نیز در تعریف دین چنین گفته اند: « دین عبارت است از ثبوت حق یا مال کلی که در ذمه شخص به یکی از اسباب ضمان، اعم از ضمان قراردادی یا قهری » (موسوی بجنوردی، قواعد فقهیه، ج ۱، ۱۳۸۷). بنظر می رسد که تعریف اخیر از جهت اینکه حق را شامل می شود، از تعاریف دیگر کاملتر است بنابراین دین کلیت دارد و وجود مادی و خارجی برای آن متصور نیست، و بعبارت دیگر، بر ذمه مدیون قرار می گیرد.

ج) در اصطلاح حقوقی

معنای اصطلاحی دین نیز در حقوق، از مفهوم لغوی آن دور نیست. به نظر برخی از اساتید، دین در اصطلاح حقوقی اعم از تعهد به معنای پیمان و قرارداد و ضمان ناشی از مسئولیت مدنی یا غصب یا استیفا نامشروع است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۴) البته تعریف اصطلاحی دین را می توان اینگونه تلقی کرد که دین می تواند ناشی از تعهد به معنای پیمان و ضمان ناشی از مسئولیت مدنی یا غصب یا استیفا نامشروع باشد زیرا دین محصول پیمان و قرارداد است نه خود آن. در نظام حقوقی ایران، واژه دین در دو معنای عام و خاص به کار رفته است. دین به معنای عام کلمه، مترادف با التزام و تعهد در معنای اسم مفعول این دو واژه به کار رفته و به معنای وظیفه حقوقی است که قانونا برعهده شخص مدیون ثابت است که در صورت خودداری از انجام آن، به تقاضای دائن و به وسیله مرجع قضایی ملزم به انجام آن خواهد شد (جعفری لنگرودی، حقوق مدنی، ۱۳۸۹). این وظیفه می تواند ناشی از اعمال یا وقایع حقوقی باشد. دین در معنای خاص آن به معنی بدهی نقدی شخصی به دیگری و در واقع تعهد شخص به پرداخت مبلغی پول نقد به دائن به کار می رود (جعفری لنگرودی، همان).

بند دوم: ایفای دین

شاید به دلیل وضوح عبارت « وفای به عهد » بوده که بسیاری از حقوقدانان ایران در مباحث خود از این مفهوم، آن را تعریف نکرده اند و تنها برخی از اساتید تعاریفی از آن ارائه کرده

اند. هدف از طرح این گفتار آن است که محل بحث کاملاً روشن شود؛ به همین منظور سعی می‌شود که در این قسمت، مفهوم ایفای دین بررسی شود.

الف) در لغت

ایفا هم معنی وفا است که به باب افعال برده شده است و وفا در لغت، مصدر ثلاثی مجرد از «وفی» بوده و به معنای ملازمت عهد و پیمان و به سر بردن عهد و پیمان دانسته شده است (معین، فرهنگ فارسی، ۱۳۷۵). ایفا در لغت به معنای «وفا کردن به عهد، به سر بردن پیمان دوستی، حق کسی را تمام دادن»، آمده است (عمید، منبع پیشین).

ب) در اصطلاح فقهی

در متون فقهی نیز می‌توان تعاریفی را در این رابطه با مصادیقی از ایفای دین یافت که با این که تعریف خود ایفای دین نیستند اما می‌توانند منظور فقها را از این مفهوم به ذهن متبادر سازند. برای نمونه در تعریف تادیه که یکی از مصادیق ایفای دین است چنین گفته شده است: «تادیه وقتی محقق می‌یابد که انتقال مال از سوی متعهد به متعهدله به گونه‌ای انجام پذیرد که دیگر تعهدی در قبال طلبکار نداشته باشد (کاتوزیان، الزام‌های خارج از قرارداد؛ ضمان قهری، ج ۱، ۱۳۸۶). این امر در صورتی اتفاق می‌افتد که وی عین مال را در صورت تعذر، مثل یا قیمت آن را به مالک یا وکیل او و یا ولی او انتقال دهد یا این که مضمون له، ذمه ضامن را ابرا کند یا کسی تبرعاً دین را پردازد یا این که مالک، مال را تلف کند به گونه‌ای که اگر متعلق به دیگری بود، ضامن شناخته می‌شد (حسینی مراغه‌ای، ترجمه و شرح العناوین، ترجمه عباس زراعت، ۱۳۸۸).

ج) در اصطلاح حقوقی

ایفاء عملی است که به موجب آن متعهد آنچه را که به موجب عمل یا واقعه‌ای حقوقی بر عهده اش قرار گرفته است انجام می‌دهد. ایفای دین همان وفای به عهد است و به بیان دیگر

ایفاء دین همان عمل به مضمون متعهد است. در واقع وفای به عهد را به معنای اجرای تعهد دانسته اند و مرحوم دکتر شهیدی در این باره چنین نگاشته اند: « وفای به عهد یا اجرای تعهد، معمولی ترین وسیله سقوط تعهد است » (شهیدی، ۱۳۸۷) در اصطلاح حقوقی ایفاء چنین تعریف شده است: « ایفاء در مورد پرداخت دین به کار می رود و وفاء به عهد هم متقارب به این موضوع است » (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۵). در معنای عام ایفای دین مترادف با انجام تعهد خواهد بود. در معنای خاص ایفای دین به معنای پرداخت پول است و از همین رو عبارت پرداخت وجه نقد از عبارت پرداخت دین هم استفاده می شود (همان).

بند سوم: غیرمدیون

کلمه غیرمدیون از دو کلمه « غیر » و « مدیون » تشکیل شده است. غیر به معنای جز، جدا از مگر، دیگر و دیگری می باشد. مدیون به معنای بدهکار، وامدار، غریم می باشد و کسی که تعهدی را باید پردازد (عمید، ۱۳۷۴). غیرمدیون در لغت به معنی غیربدهکار و غیرمقروض می باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۰). مع الوصف غیرمدیون در مقاله حاضر شخصی است که در رابطه اصلی بین دائن و مدیون نقشی نداشته و بدهکار واقعی محسوب نمی شود، اعم از اینکه دائن به موجب قانون حق رجوع به وی را داشته یا نداشته باشد.

بخش دوم: بررسی ماهیتی موضوع

بند اول: شرایط غیرمدیون (یا پرداخت کننده ثالث)

پرداخت دین به وسیله غیرمدیون بی شک موجب سقوط تعهد است ولی لازم نیست که همیشه به وسیله شخص مدیون پرداخت شود بنابراین ممکن است شخص « الف » بدهی شخص « ب » را پردازد حتی بدون اینکه از او اجازه اخذ کرده باشد و طلبکار نمی تواند از قبول آن خودداری کند (منتهایی، مفهوم حقوقی اذن و اجازه، ۱۳۸۰). ایفاء کننده ی غیرمدیون برای اینکه ایفای او حمل بر صحت شود باید دارای شرایطی باشد، این شرایط به اختصار عبارتند از: داشتن اهلیت و داشتن اراده با قصد و رضا که در ذیل بررسی می گردد.

الف) اهلیت غیرمدیون

به عنوان اولین و ابتدایی ترین شرط باید به داشتن اهلیت توسط ایفاء کننده اشاره داشت. مطابق ماده ۲۱۱ قانون مدنی برای اینکه متعاملین اهل محسوب شوند باید بالغ ، عاقل و رشید باشند ، به همین جهت قانونگذار در ماده ۲۱۲ قانون مارالذکر ، معامله با اشخاصی که بالغ یا عاقل یا رشید نیستند را بواسطه عدم اهلیت، باطل میدانند . فلذا به نظر می رسد غیرمدیونی که از جانب مدیون ایفاء دین می نماید باید در گام اول دارای اهلیت تمتع و استیفا باشد. به عبارتی باید به لحاظ قانونی توانایی دخل و تصرف در اموال خود را داشته باشد و حق مالکیت خود را اجرا نماید .

ب) رضایت غیرمدیون

هر عمل انسان ، چه به صورت مادی و چه به صورت حقوقی ، با اراده ی او انجام می گیرد. در پشت هر عمل ارادی ، نیت آن قرار دارد و گفته می شود تا انسان نسبت به عملی رضایت نداشته باشد ، قصد انجام آن را نمی کند. اراده نیز در حقوق به غیر از مبنای اعتبار قرارداد محسوب شده و قانون منشا حاکمیت و تحدید اراده است. در واقع اعمال حقوقی زمانی حمل بر صحت می شوند که اراده در پی آن باشد نه اکراه یا اجبار. در قانون مدنی ایران ، قصد و رضای طرفین معامله به عنوان یکی از شرایط اساسی معاملات در بند ۱ ماده ۱۹۰ محسوب شده است و احکام و مقررات آن به تفصیل در مواد ۱۹۱ به بعد همین قانون آورده شده است. هر چند ایفاء دین از جانب غیرمدیون را نمی توان معامله در معنای اخص کلمه در نظر گرفت اما دخل و تصرف در اموال نیز نیاز به اراده دارد و بیان موضوع در باب معاملات از جهت عموم آن است که معمولا دخل و تصرف در مال با معامله تحقق می شود (رحمانی ، بررسی تطبیقی قلمرو اداره مال غیر ، ۱۳۸۸) .

ج) مالکیت غیرمدیون نسبت به مال پرداختی

ماده ۲۶۹ قانون مدنی در این مورد مقرر می دارد : « وفای به عهد وقتی محقق می شود که متعهد چیزی را که می دهد مالک یا ماذون از طرف مالک باشد و شخصا هم اهلیت داشته

باشد». بنابراین اگر تادیه کننده مالی را در مقام ادای دین بدهد که نه مالک آن بوده و نه از طرف مالک اذن به پرداخت آن داشته باشد صاحب مال می تواند استرداد آن را مطالبه کند و هم چنین متعهده می تواند از قبول آن خودداری کند و تسلیم مال دیگری را تقاضا نماید که خالی از اشکال قانونی باشد.

بند دوم: شرایط دائن

دائن نیز دارای شرایطی است به نحوی که ایفاء دین در مقام دائن می تواند به شخص او انجام گیرد یا وکیل قانونی و اشخاصی که از جانب او حق قبض دارند. در شرایطی نیز قانونگذار ایفاء دین به اشخاص دیگر غیر از آنچه عنوان شد را سبب سقوط تعهد مدیون می داند و آن مشروط به اجازه بعدی دائن است. در ذیل، هر یک را مورد بررسی قرار می دهیم:

الف) تادیه دین به اشخاص مقرر در ماده ۲۷۱ قانون مدنی

مطابق ماده ۲۷۱ قانون مدنی «دین باید به شخص دائن یا به کسی که از طرف او وکالت دارد تادیه گردد یا به کسی که قانوناً حق قبض دارد» درخصوص این ماده باید به این نکته توجه کنیم که طلبکار دائن را نباید در زمره کسانی آورد که قانوناً حق قبض دارند. نمایندگی قراردادی یا وکالت در این ماده تصریح شده است ولی نمایندگان قانونی و قضایی در زمره کسانی قرار می گیرد که قانوناً حق قبض دارند. هم چنین لازم به ذکر است قبض گیرنده باید اهلیت قبض داشته باشد (کاتوزیان، ۱۳۹۰). ماده ۲۷۴ قانون مدنی اعلام می دارد: «اگر متعهده اهلیت قبض نداشته باشد تادیه در وجه او معتبر نخواهد بود». این حکم چهره حمایتی دارد و برای این است که مال محجور در معرض تفریط قرار نگیرد چنانکه قانون مدنی در مورد بازگرداندن امانت نیز امین را از تسلیم مال به محجور منع کرده است. در موردی که طلبکار یا قائم مقام او اهلیت قبض ندارد، تادیه باید در وجه قیم یا ولی او یا حاکم انجام شود، وگرنه مسئولیت بدهکار را از بین نمی برد. پس اگر مالی که تادیه شده در اثر تفریط یا حادثه ای تلف شود، بدهکار ناچار است که دوباره بپردازد (همان، ص ۷۲۱).

ب) تادیه دین به اشخاص غیرمقرر در ماده ۲۷۱ قانون مدنی

اگر مورد تعهد به اشخاص دیگری غیر از اشخاص مذکور در ماده ۲۷۱ ق.م. آمده ، ایفاء تعهد معتبر نیست مگر اینکه دائن یا متعهدله به آن رضایت دهد در این خصوص ماده ۲۷۲ ق.م. مقرر کرده است : « تادیه به غیر اشخاص مذکور در ماده فوق وقتی صحیح است دائن راضی شود ». طبق ماده ۲۷۴ ق.م. تسلیم مورد تعهد به متعهدله که فاقد اهلیت قبض باشد معتبر نیست و سبب سقوط تعهد مدیون نمی شود. سپس در صورت فقدان اهلیت متعهدله ، متعهد باید مورد تعهد را به نماینده قانونی او تسلیم نماید. در صورتی که متعهد بخواهد مورد تعهد را به متعهدله تادیه نماید ولی متعهدله از قبول آن امتناع ورزد متعهد می تواند تعهد را به حاکم یا قائم مقام وی تسلیم کند (عرفانیان ، ۱۳۹۳). در این مورد ماده ۲۷۳ مقرر کرده است : « اگر صاحب حق از قبول آن امتناع کند ، متعهد به وسیله تصرف دادن آن به حاکم یا قائم مقام او بری می شود و از تاریخ این اقدام مسئول خسارتی که ممکن است به موضوع حق وارد آید ، نخواهد بود » .

بند سوم : شرایط دین

دین نیز همچون سایر ارکان ایفای دین از جانب غیرمدیون دارای شرایطی است که با توجه به آن ایفای شخص ثالث مشروعیت یافته و قواعد صحت بر آن حمل می گردد. از جمله ی این شرایط :

الف) انطباق موضوع دین با موضوع تادیه

برای تحقق ایفای دین باید چیزی که به آن تعهد شده است ایفاء گردد والا دین ساقط نمی شود و مورد دین باید چیزی باشد که در قرارداد به عنوان موضوع دین قید شده است (افسری ، ۱۳۹۱) .

ب) آزاد بودن موضوع دین و تادیه

از جمله شرایط دیگر آن است که موضوع دین قانونا با مانعی جهت ایفا مواجه نباشد. در ماده ۲۶۹ ق.م. جمله " ماذون از طرف مالک " ناظر بر مواردی است که متعهد قانونا ممنوع از تصرف در اموال خود می باشد و اگر بخواهد با انتقال اموال ممنوع التصرف خود، ایفای تعهد نماید بایستی از طرف ذی الحقوق ماذون باشد.

ج) تعلق موضوع تادیه به تمام دین

شرط دیگر تعلق موضوع تادیه به تمام دین است. در این چنین موارد ذمه متعهد موقعی بری می شود که عین آنچه در دسترس دارد بدون هیچ کم و کاست و با همان وضعیتی که در موقع تسلیم دارد، به متعهد تسلیم نماید. مقصود از با همان وضعیت که در حین تسلیم داشته است، این است که اگر در مال که عین معین بوده کسر و نقصانی پدیدار شود که به وسیله اقدام متعهد نباشد با ذمه متعهد بری می شود زیرا در مال مورد نظر بدون تعدی و تفریط متعهد، کسر و نقصانی پدید آمده بوده است (همان). ماده ۲۷۸ ق.م. در این مورد مقرر می دارد: « اگر موضوع تعهد عین معینی باشد تسلیم آن به صاحبش در وضعیتی که حین تسلیم دارد موجب براءت متعهد می شود، اگرچه کسر و نقصان از تعدی و تفریط متعهد ناشی نشده باشد مگر در مواردی که در این قانون تصریح شده است، ولی اگر متعهد با انقضاء اجل و مطالبه، تاخیر در تسلیم نموده باشد مسئول هر کسر و نقصانی خواهد بود، اگرچه کسر و نقصان مربوط به تقصیر شخص متعهد نباشد » (نوری، عقود و تعهدات قراردادی، ۱۳۸۰).

بخش سوم: ایفای دین به وسیله غیرمدیون

در حقوق ایران نیز به مانند اکثر کشورهای دیگر، پرداخت کننده دین دیگر، جز در فرضی که قصد تبرع دارد یا هیچ گونه التزام یا نفعی در پرداخت نداشته و کاملا بیگانه از دین است می تواند به مدیون رجوع کند اگرچه ماذون از سوی مدیون نباشد (داروئی، ۱۳۸۸). در نظام حقوقی ایران مهمترین و اصلی ترین مستند قانونی پرداخت دین مدیون از سوی ثالث، ماده

۲۶۷ ق.م. است که ایفاء دین از سوی غیرمدیون (ثالث) را تجویز کرده است . البته در قوانین پراکنده دیگری در حقوق ایران می توان رد پای این قاعده را پیدا کرد که عبارتند از : ماده ۵۵ قانون اجرای احکام مدنی _ ماده ۲۷۰ و ۱۲۴ قانون تجارت (رجوع دوم) _ ماده ۳۰۶ قانون مدنی _ ماده ۳۴ مکرر قانون ثبت _ ماده ۳۱۸ قانون مدنی (به اعتبار مسئولیت طولی ضامنان) مع هذا هرگاه ایفاء دین موضوع ماده ۲۶۷ ق.م. به اذن مدیون انجام شود باید آن را نافذ دانست زیرا پرداخت دیون غیرقابل مطالبه به اذن مدیون توسط ثالث ، به منزله ی وفای به عهد است و کسی که از دیگری تقاضا می کند یا به او اذن می دهد که دینش را پرداخت کند بطور ضمنی اراده ی خود را بر تعهد پرداخت آن دین اعلام می دارد و همین اقدام مدیون ماهیت دین را کامل می سازد. در واقع پرداخت دین از سوی ثالث در حکم وفای به عهد از جانب اوست پس باید آثار حقوقی تادیه به ثالث را نیز متحمل شود.

نتیجه گیری

اقتصاد امروز پذیرفته است که تعهد به عنوان مالی با ارزش قابل داد و ستد باشد و نباید آن را محدود به رابطه طلبکار و بدهکار کرد . آنچه مطابق اصل و موازین قانون مدنی است این است که ایفاء دین از جانب غیرمدیون هم جایز است ولی این اصل قلمرو چارچوبی دارد بدین نحو که اگر شخص ثالث بدون اذن متعهد ، تعهد را ایفا نماید حق رجوع به مدیون را نخواهد داشت زیرا متعهدی را که هیچگونه دخالتی در تادیه دین نداشته است نمی توان ملزم بر تادیه مبلغ معادل دین به تادیه کننده ساخت. متعهد اصلی فقط در برابر متعهدله ملزم است و نسبت به تادیه کننده غیرمادون ، تعهدی ندارد. ماده ۲۶۷ قانون مدنی صراحت دارد تنها وقتی ثالث حق رجوع دارد که از مدیون ، اذن در پرداخت دین میداشته و الا راه رجوع بطور مطلق بسته شده است ولیکن ایفاء دین یا باید با اجازه مدیون باشد ، یا با اجازه قانون باشد ، یا اینکه ثالث ذینفع در قضیه باشد ، یا پرداخت دین غیر که در شرایط اضطراری ایجاب کند بنابراین اگر بدون رعایت این موارد ، دین توسط ثالث ایفا شود حق رجوع به مدیون اصلی وجود نخواهد داشت .

منابع و مأخذ

کتاب

- جعفری لنگرودی ، محمدجعفر ، ترمینولوژی حقوق ، تهران ، گنج دانش ، چاپ پانزدهم ،
۱۳۸۴.
- ..... ، ..... ، حقوق مدنی (فرهنگ عصر شناسی) ، نشر گنج دانش ،
۱۳۸۴.
- ..... ، ..... ، دانش نامه حقوقی ، ناشر امیرکبیر ، جلد پنجم ، ۱۳۷۲ .
- ..... ، ..... ، عقد کفالت ، تهران : کتابخانه گنج دانش ، چاپ یازدهم ،
۱۳۹۰ .
- حسینی مراغه ای ، میرفتاح ، ترجمه و شرح العناوین ، جلد ۱ ، ترجمه عباس زراعت ، تهران:
انتشارات جنگل ، چاپ دوم ، ۱۳۸۸ .
- شهیدی ، مهدی ، سقوط تعهدات ، تهران ، انتشارات مجد ، چاپ هشتم ، ۱۳۸۷ .
- عمید ، حسن ، فرهنگ فارسی عمید ، تهران ، انتشارات امیرکبیر ، چاپ ششم ، جلد ۱ ،
۱۳۷۴ .
- کاتوزیان ، ناصر ، قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی ، تهران ، ناشر میزان ، چاپ هشتم ،
۱۳۹۰ .
- معین ، محمد ، فرهنگ فارسی ، جلد ۲ و ۴ ، تهران ؛ ناشر امیرکبیر ، چاپ اول ، ۱۳۷۵ .
- موسوی بجنوردی ، محمد ، قواعد فقهیه ، جلد ۱ ، تهران ، انتشارات مجد ، چاپ دوم ،
۱۳۸۷ .

نوری ، محمدعلی ، عقود و تعهدات قراردادی بطور کلی و الزامات بدون قرارداد از قانون مدنی فرانسه ، تهران ، گنج دانش ، ۱۳۸۰ .

مقالات

رحمانی ، محسن ، بررسی تطبیقی قلمرو اداره مال غیر ، دانشنامه حقوق و سیاست ، ش ۱۲ ، ۱۳۸۸ .

عرفانیان ، مسعود ، نگرشی نو بر ایفای تعهد در حقوق ایران ، مجله دادرس ، ش ۱۲۷ ، ۱۳۹۳ .

منتهاایی ، عباس ، مفهوم حقوقی اذن و اجازه ، مجله کانون ، سال چهل و پنجم ، ش ۲۹ ، ۱۳۸۰ .

پایان نامه ها

افسری ، مهدی ، ایفای دین از جانب غیر و با مال غیر در قلمرو حقوق مدنی و حقوق تجارت ، پایان نامه کارشناسی ارشد ، دانشگاه تبریز ، دانشکده حقوق و علوم سیاسی ، ۱۳۹۱ .

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

